RENAŞTEREA FILOLOGIEI

Alexandru Gafton[*]

Poate părea temerară încercarea de a vorbi unor filologi, la un colocviu de filologie, despre nevoia de filologie. Cu toate acestea, urmând tema care ne-a reunit (prioritățile cercetării filologice actuale), se pare că un astfel de gând nu ar fi deplasat. Din câte îmi pot da seama, nu doar încercând să aflu gândul inițiatorilor simpozionului, ci şi privind la ceea ce se petrece în lumea reală, nu cred că am fost chemați la celebrarea unor victorii, ci la aprofundarea unor reflecții asupra unei sincronii îngrijorătoare. Povara responsabilității de a duce lucrurile bune mai departe, de a stimula evoluția şi dezvoltarea, cade mereu pe umerii contemporaneității, lucru care, cred, poate fi lesne admis. Deşi comunicările anunțate par a aborda chestiuni concrete şi a trata realitatea ca pe una normală, socot că în spatele calmului optimist şi încrezător se află şi cresc felurite temeri pe deplin întemeiate. De aceea titlul comunicării mele doar exprimă o speranță şi nu proclamă un proces în desfăşurare.

Se înțelege, desigur, că nu se cuvine să înşir, într-o distinsă şi de elită adunare ca aceasta, la ce bun filologi şi filologie! Îngăduiți-mi să spun, însă, ce se petrece atunci când acestea lipsesc, fără a scoate în evidență greşeli, ci doar arătând posibilități.

*

Filologia nu este o ştiință care îşi serveşte sieşi, ci o metodă şi un instrument care răspunde unor nevoi proprii oricărei prelucrări primare a unui text, care oferă certitudini indispensabile şi de bază lingvisticii, literaturii, altor domenii interesate exclusiv de conținutul textului şi care, în acest fel, au a se baza pe text. Caracterul specializat al filologiei reiese cu limpezime şi din faptul că indiferent de tipul de prelucrare a textului sau de tipul de travaliu la care este supus ulterior textul, cercetătorii nefilologi care se încumetă a edita un text, doar din pură întâmplare îşi vor procura singuri un text valid. Cu alte cuvinte, numai filologul, în urma unui travaliu specific şi prin intermediul filologiei, ca metodă şi instrument, este în măsură să prelucreze şi să ofere un text de încredere şi valid pentru studiu şi analiză.

Este o banalitate atât de evidentă, dar şi un truism atât de neîncercat încât ignorarea acestui fapt devine o capcană în care lesne se pierd mulți, consecința fiind aceea că, în fapt, sub diferite forme (ediții ne-îngrijite, amatoristice etc.) filologia este negată în importanța şi în rolul ei. Cu o frecvență care indică faptul că avem a face cu un proces care a prins deja rădăcini, apar ediții care deşi solicită

[*] Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi.

RITL, nr. 1–4, p. 45–50, Bucureşti, 2013

BDD-A6957 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:50 UTC)

rangul cel mai înalt (acela de ediție critică), nu pot servi nici ca atare, şi nici ca baze reale pentru alte tipuri de ediții – după cum ar fi firesc. Lucrul acesta minează strădaniile competente şi oneste, creşte posibilitățile de apariție a erorilor la analiză.

Nesocotirea principiilor şi tehnicilor filologiei, neînțelegerea necesității ca filologul să fie primul care atinge textul ce trebuie pregătit pentru analizele operate cu instrumentele altor domenii, constituie acte dezastruoase prin consecințe, şi care decurg, pesemne, din propensiunile de simplificare actuale, rezultat al estompării sau lipsei dimensiunii diacronice. Este posibil ca un text produs în zilele noastre să nu aibă nevoie de o prelucrare specială, autorul fiind în viață, dar el va avea nevoie peste o sumă de ani, la fel cum textele produse acum o sumă de ani necesită grija filologului.

Neîndoios, instrumentele au valoare în măsura în care îşi îndeplinesc menirea. Dincolo de faptul că ele participă la viața întregului, o parte din propria lor viață (pusă în slujba întregului supraordonat) şi-o datorează sieşi. De aceea, din vreme în vreme, devine imperioasă preocuparea față de instrumentele pe care le folosim. Altminteri, ele pot pieri, însuşi întregul pe care-l servesc având a suferi, ca să nu spun mai mult.

*

Sunt câțiva ani de când a apărut o ediție la *Istoria ieroglifică*. O ediție care operează un transfer lingvistic al textului, dinspre limba lui Cantemir către limba română contemporană. Este ceva ce se practică în alte culturi, Shakespeare, Dante, Rabelais fiind astfel livrați cititorilor respectivelor culturi. Chiar cu precedentele numite, putem sau nu să fim de acord cu un astfel de procedeu, dar nu acest lucru importă. M-aş concentra, deocamdată, nu asupra unor evoluții ce par inexorabile, ci asupra acelora pe care mintea umană le poate înrâuri şi hotărnici. Astfel de ediții pot apărea şi pot fi utile anumitor categorii (tot mai largi) de cititori. Dacă lucrurile stau astfel, problema este următoarea: dacă există o astfel de nevoie precum şi colegii dispuşi să o complinească, oare cum se întocmeşte o astfel de ediție de text şi care este calea de urmat? Nu este firesc să apară criterii pentru aspecte nereglementate, mai ales atunci când este previzibil ca întreprinderi de acest tip să apară? Pentru întocmirea unor criterii teoretice, este mereu calea directă şi practică cea mai potrivită? De regulă, în toate domeniile sociale, grupurile plasate în poziții superioare tind să se separe de celelalte atunci când acestea din urmă uzurpă teritorii ale celor dintâi. Acest tip de acțiune, însă, semnifică o retragere care nu este strategică, ci doar dezvăluie incapacitatea de a genera un compromis rezonabil şi recuceritor! Acestea sunt situațiile în care filologii sunt cei dintâi chemați spre a găsi soluții conform cu principiile ştiinței pe care o reprezintă, soluții pe care, apoi, să le aplice; iar soluțiile bune apar mai bine în urma consultărilor, a creerii unui circuit închis de idei, şi mai puțin de pe urma găselnițelor individuale. Totodată, ca urmare a unor astfel de consultări, se pot degaja şi opinii argumentate privind necesitatea sau nu a unei astfel de căi şi, eventual, găsirea altor căi care să împlinească aceleaşi nevoi.

BDD-A6957 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:50 UTC)

*

Ceea ce constituie un soi de lege, de țel călăuzitor pentru filolog este integritatea textului, de unde nevoia resimțită aproape organic pentru acurateţea ediției, a unei ediții dotate cu toate instrumentele necesare pentru a oferi o bază sănătoasă pentru înțelegerea textului, dar şi pentru orice cercetare care ar urma.

Desigur, nu toate categoriile de cercetători resimt aceleaşi nevoi şi cu aceeaşi acuitate. Datorită obiectului lor de studiu, care imprimă nevoi specifice, lingviştii, sincronişti şi diacronişti, sunt cei mai sensibili la text, deoarece ei privesc cu precădere la nivelul formal şi de conținut al planului lingvistic, adică la primele nivele ale unui text. (Paradoxul cel mai evident este că, foarte riguros vorbind şi în sine, lingviştii nu au nevoie de ediții decât atunci când acestea le procură accesul la text. Cu alte cuvinte, analizele lingvistice pot fi făcute direct pe textul de editat, deşi ei o fac cu prilejul procesului de editare.) Întrucât sunt beneficiarii primi – deoarece sunt cei mai indicați pentru un asemenea travaliu şi deoarece analizele cele mai bune sunt cele directe – şi cei mai sensibili – deoarece este vorba despre nivelul lingvistic al textului –, lingviştii se confundă adesea cu filologii. Dacă lucrurile nu stau astfel, lingviştii sunt primii care suferă, dar şi singurii în măsură să aducă necesarele corecții unui text eronat editat. De aceea este ideal, dar şi perfect posibil, ca lingvistul să fie şi filolog.

Majoritatea categoriilor de cercetători, însă, istorici, critici şi istorici literari, teoreticieni ai literaturii, istorici ai culturii, traductologi, teologi, filosofi, jurişti, se interesează de conținutul conceptual, sau de formele prin care a trăit acesta în epoca respectivă, conform cu nevoile domeniilor pe care le servesc. Majoritatea acestora poate uita adesea că obținerea unui text de calitate decurge din satisfacerea unor cerințe care nu îi privesc direct, dar care – în mod absolut sigur – le influențează definitoriu produsul pe care au a-l analiza. Exegeți, hermeneuți, tot felul de interpreți din domeniile mai sus numite tind să neglijeze nivelul strict lingvistic, lucru care întotdeauna poartă cu sine deservicii.

Ştim bine că o ediție critică este un instrument de lucru, că de calitatea instrumentului depinde calitatea rezultatelor ce decurg din utilizarea acelui instrument, şi că precum ediția critică este bază pentru orice cercetare ulterioară, nivelul lingvistic este baza care asigură premisele optime de existență şi de funcționare pentru orice ediție.

Aş deduce de aici că este bine ca istoricul şi criticul literar să fie şi filolog, altminteri neputând apărea rezultate de calitate, un întreg travaliu, bun altminteri, fiind compromis în modalități a căror acțiune ar fi putut fi evitată.

*

Este arhicunoscut cazul textului biblic, care abundă în diferențe de la o ediție la alta, dar şi în greşeli. Cum este firesc, unele dintre acestea îşi au originile în textele luate ca bază, îndepărtate în timp şi diferențiate între ele, având – fie ele diferențe, fie ele greşeli – o natură ce poate fi socotită obiectivă sau aproape imposibil de evitat. Altele, însă, foarte numeroase, şi care diferențiază edițiile apărute de-a lungul

BDD-A6957 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:50 UTC)

timpului, se datorează corupției textelor, neînțelegerilor şi interpretărilor acumulate în timp. Dacă facem nişte calcule complexe, vom observa un fapt aparent paradoxal: după ce au apărut traducerile şi edițiile primelor secole, edițiile ce au urmat nu au cunoscut o stabilizare a locurilor incerte sau greşite, ci numărul acestora a crescut. La greşelile textelor din primele secole, treptat, s-au adăugat noi greşeli. Dacă primele texte se aflau în situația mai sus amintită, cele ce le-au urmat beneficiau de un teren mult mai stabil, procurat de numeroasele certitudini date de calitatea travaliului edificării textelor din primele secolele. Analiza locurilor în care acele greşeli s-au produs, corelată cu studierea surselor utilizate arată că tendința a fost de amplificare a greşelilor. Totuşi, relația dintre numărul, gravitatea şi poziția greşelilor şi cel al surselor a fost invers proporțională, cel din urmă factor acționând (în modalități afectate de anumite discontinuități – lucru aflat în perfectă coerență cu intențiile şi mizele traducerilor) ca un factor de evitare a greşelilor. Altfel spus, dacă traducătorii mileniului precedent ar fi lucrat cu textele cu care au lucrat înaintaşii lor, este aproape sigur că greşelile de traducere din mileniul doi ar fi fost mult mai numeroase – şi, posibil, mai grave – decât cele ale primului mileniu. Doar contribuția mai multor surse a ridicat nivelul de înțelegere a textului, orientând traducătorii pe calea cea bună, pandantul fiind mizele traducerilor, tendințele de a interpreta textul şi de a sădi ori de a vedea acolo sensuri pe care nivelul lingvistic nu le permitea. În cazul în care controlul textului este luat de aşa-numitele traduceri exegetice sau hermeneutice, teziste prin excelență, nivelul lingvistic al textului ajunge să fie de-a dreptul nesocotit. În primele secole de creştinism, traducătorii erau, în general, şi filologi şi teologi sau invers, sau, mai degrabă teo-filologi. Scindarea acestui tip de învățat şi apariția a doi indivizi, specializați, dar cu principii, perspective, priorități şi valori diferite, mânați de mize şi de interese diferite, a făcut ca filologul să se concentreze asupra nivelului formal al textului şi să fie atent la conținuturi în mod rezonabil, în vreme ce teologul, prea atent la sensurile ascunse ale textului, la cele care ar fi putut justifica dogme, teorii şi sisteme, a ajuns să forțeze textul indiferent de limitele îngăduite de nivelul lingvistic.

Este un tip de situație în care se observă cu limpezime că doar cel având drept călăuză principii de natura celor filologice şi mize care privesc doar nivelul lingvistic al textului, doar acela poate pune la dispoziția tuturor un text de încredere, conform sau de maxima conformitate rezonabilă cu realitatea lingvistică a acelui text. Ce oferă apoi textul analizat din multiple perspective – indiferent cât de convenabil sau de inconfortabil pentru gândirea, mentalitatea şi credințele unei epoci – nu este decât un teren propice cultivării adevărului.

*

Textul constituie solul cel mai autentic şi cel mai rodnic, singurul care permite lingvistului să îşi conceapă şi elaboreze analizele în toată exhaustivitatea, cu observații asupra nivelelor lingvistic, stilistic, retoric, din perspectivă traductologică, sociolingvistică, după caz, sau din orice altă perspectivă. El se poate supune apoi

BDD-A6957 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:50 UTC)

mlădioaselor analize ale criticului literar, care îl încearcă dintr-o multitudine de perspective, extrăgând din acesta toate sensurile acolo existente şi care merită a fi aduse la lumină. Criticul literar va hotărî cu discernământul care îl caracterizează dacă la Grigore Ureche sau la Nicolae Iorga avem a face cu texte ce conţin literatură, dacă în cronica sa, Miron Costin scrie şi literatură, şi dacă da, cât de departe este aceasta de ceea ce se întâmplă în *Ţiganiada* lui Ion Budai Deleanu, de pildă. Mai întâi, însă, trebuie să fi purtat haina filologului, spre a cerceta acele texte cu instrumentele acelei ipostaze.

Ceilalţi beneficiari ai textului vor putea analiza textul din perspectivele propriilor ştiinţe şi domenii, ajungând la rezultate care au o bază de plecare corectă şi solid edificată. Toate acestea se petrec doar dacă textul este corect prelucrat de către un filolog care, firește, poate fi şi critic şi/ sau istoric literar.

De aceea editarea textelor trebuie făcută de către filolog, de aceea este bine ca lingvistul, criticul şi istoricul literar să fie şi filologi; cel care nu este filolog nu este de încredere.

Nu putem cere acelaşi lucru şi celorlalte categorii de cercetători, din afara domeniului filologic. În ceea ce-i priveşte pe aceştia, nu putem spera că, înţelepţi şi răbdători, în lipsa cunoştinţelor de filologie, se vor abţine de la a întocmi ediţii, aşteptând ca filologii să-şi îndeplinească îndatoririle, dar putem crede că vor observa uşor superioritatea unei ediţii profesioniste faţă cele lipsite de acest atribut fundamental.

*

Acum vreo sută de ani, convins de nevoia de filologie şi deplângând lipsa filologilor, Sextil Puşcariu constata că, în România sunt prea puţini filologi, spunea el cam unul la un milion de locuitori. Nu pot şti câţi filologi autentici există astăzi, dar ştiu că de existenţa lor depinde nu doar calitatea activităţilor mai sus schiţate, ci şi continuitatea unui domeniu atât de important.

Mai mult decât alte domenii, cel al filologiei are obiceiul darwinist de a-şi selecta slujitorii. Conform acestei filosofii şi aceluiaşi principiu, însă, la acest proces al selecţiei concură atât date ce ţin de fundamentele pregătirii individului, cât şi cele conferite de adaosul mediului său. Tineri având o anumită pregătire filologică şi cu potenţial ridicat de dezvoltare în direcţia cerinţelor impuse de această ştiinţă vor fi aleşi, pentru ca acest lucru să se petreacă, însă, este nevoie şi de truda dascălilor.

Există dascăli care sunt astfel doar implicit. La Iaşi, există un istoric având studii şi de filologie, şi care a publicat multe ediţii de text, neuitând că travaliul pe care îl face nu este util doar istoricilor, interesaţi exclusiv de conţinutul respectivelor documente, ci şi istoricilor limbii şi lingviştilor interesaţi de limba acelor texte. Din acest motiv, respectivele ediţii (care totalizează câteva zeci de volume) constituie instrumente cât se poate de utile pentru lingvişti, istorici, istorici ai culturii, ai dreptului, alte categorii de cercetători, fiind dotate cu acurateţe şi de încredere. Neavând elevi, doar puţini colaboratori, profesorul Ioan Caproşu poate fi un model prin înseşi ediţiile sale, care pot fi studiate şi sub acest aspect.

BDD-A6957 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:50 UTC)

Alți dascăli sunt astfel atât prin opera lor, cât şi prin şcoala pe care o întemeiază, ale cărei principii le afirmă explicit şi le demonstrează prin propria operă. Ion Gheție a creat o şcoală de calitate, prin rezultatele directe (prin edițiile sale şi prin valoarea elevilor şi colaboratorilor pe care i-a înrâurit), şi de succes, prin forța cu care a depăşit granițele inițiale, principii şi instrumente ale sale fiind respectate şi folosite astăzi şi la Cluj, Iaşi, Timişoara, pentru a numi doar centrele mari şi de tradiție.

Nu ştiu cum se pot îndrepta lucrurile astfel încât filologii să dețină cu adevărat monopolul oricăror travalii pregătitoare, iar filologia să fie asigurată în ceea ce priveşte numărul şi calitatea celor care o practică. Personal cred că doar propria străduanie neabătută, plină de competență şi aducătoare de rezultate de calitate, nu este suficientă. Este ceea s-a făcut până acum. S-ar putea să fie nevoie să răspundem inițiatorilor acestei întâlniri prin disponibilitatea şi decizia noastră de a închega colaborări, de a îndruma pe cei mai tineri şi de a păstra mai mult decât o amintire, şi anume o vie şi reală colaborare.

S-ar putea să mai fie nevoie de înțelegerea faptului că travaliul filologic este complex nu doar prin datele concrete ale proceselor pe care le presupune şi desfăşoară, dar şi prin implicațiile sale, astfel încât filologul devine autoritatea supremă, custodele şi garantul textului.

Şi toate acestea deoarece – spre deosebire de altele – filologia nu este o ştiință care să-şi devoreze materialul în scopuri proprii, ci una care prelucrează un material spre a-l pune la dispoziția altor domenii. Ea practică o metodă, întemeiată pe anumite principii, pe care, iarăşi, o oferă acelor domenii, împreună cu un instrument de cercetare, analiză, cumpănită interpretare şi verificare, aşadar, travaliul filologic procură material de studiu valid, precum şi calea de a opera în continuare cu el. Aceasta rămâne perpetua responsabilitate a filologilor şi a filologiei.

ABSTRACT

This text is not the result of a research endeavour on certain topics in philology, but rather the outcome of an extended reflection process on the general status of Romanian philology. For this reason, the issues we discuss have a general character and are concerned with Romanian philology on the whole, with its problems and tribulations, with the hardships it is being subjected to, and with the possible solutions for restoring the natural rights of a science that plays the role of a high-precision instrument, which guarantees the accuracy of any subsequent processing and interpretation of written material.

Keywords: philology, linguistics, history, literary theory and criticism.

BDD-A6957 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:56:50 UTC)